

İNGİLİZ İŞÇİ SINIFININ HAYATINDAKİ DEĞİŞMELER*

Richard HOGGART
Çeviren: İhsan SEZAL**

Öyle zannediyorum ki, bir bütün olarak İngiliz halkı ve özellikle işçi sınıfı, hayatlarında ki en büyük değişmeyi son yıllarda yaşıyorlar. Aşağıda verilen konuşma 1960'ların başında, İngiltere'nin Kuzeyindeki bir işçi sınıfı meyhanesi (pub)'nde kaydedilmiştir. Bundan beş yıl önce bu sözleri duymak mümkün olamazdı. Konuşma, İngiliz işçi sınıfı hayatında ki değişmelerin sebep ve tesirlerini açık ve öz bir şekilde ifade ediyor. Konuşmacı orta yaşlı bir işçi:

"Bana sorarsanız herkesin tersi dönmüş" dedi Freddy. "Herkes mutlu görünme yarışında". "Çünkü, hepsinin elinde bir miktar para var şimdi". Bize baktı ve sözlerinin iyice işlemesi için bir süre bekledikten sonra devam etti: "Harbten önce herkes çok sıkıydı ve herkes meteliğe kurşun atıyordu. Fakat, bugün vatandaş seçme imkânına sahip, ve bu yüzden daha memnun gözüküyorlar. Daha dışarı adım atar atmaz. Yüzlerde bunun ifadesini görüyorsunuz. Hiç kimse çekingen değil. Herkes kendini daha hür hissediyor. Bu gayet anlaşılabilir bir şey aslında"¹.

Refah, — adamın söylediklerini çok genel bir kavramla ifade edersek — eski korkuları, endişeleri izale eder ve insandaki güven hissini artırır. Yoksulluğun dar ceketini gevşetildiğinden ferdin, kendi tercihini kendi yapabilme gücünü kuvvetlendirir. Aynı şekilde ferdin farklı olma duygusunu, şahsiyet sahibi olmasını, başkalarından değişik arzular besleme ve bu hasusta karar verme melekelerini geliştirir. Elbette ki ayrı bir şahsiyet olma hissi, ferdin, bir "şahsiyet" olması mânasına gelmez. Nitekim bir çok aracı şirketler (acentalar) işçi sınıfı mensublarında ki bu "şahsiyet olma" hissini istismar ederek onları "diğer milyonların" düşündüğü ve davrandığı gibi hareket etmeye çalışıyorlar.

İngiliz işçi sınıfının günlük yaşayışındaki önemli değişikliklerin fiziki olanlarını sanayi devriminin enerji ve kuvvet abidesi olan — ister Londra, ister Kuzey ister Orta İngiltere'deki — işçi sınıfı mahallelerini gezince görmek mümkün. Bu mahallelerin çoğu 19. y.y.'in ilk yarısında ve ortalarında kurulmuştu. Bu kadar uzun bir sürede, hiç değişmemiş olmaları beni eskidenberi şaşırtırdı. 1920'ler ve 1930'lardan beri bir işçi sınıfı çocuğu olarak Victoria döneminden kalan bu eski çevrede yaşı-

* Richard Hoggart, 1970, *Speaking to Each Other Vol: I, Harmondsworth, penguin Books*. PP: 45—61 (Yazarın bu makalesi ilk defa 1961 yılında yayınlamıştır).

** Yardımcı Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

1 Tom Harrisson, (Britanya'yı Yeniden Ziyaret) Britain Revisited kitabından iktibas. Gollancz, 1961.

yordum: farklı kiliseler, köhnemiş içkihaneler, ufacak sokak-bakkalları, ucuz küçük evler; hatta, eğri-büğüri arnavut kaldırımli sokaklar, hepsi hepsi ta 1870'lerden beri hiç değişmeyen bir hayat tarzının çerçevesi gibi duruyordu. Bu mahallelere gidip bir bakın şimdi; yeniden yerleştirme çok yavaş olduğundan eski mahallelerin çoğu duruyor hâlâ; ama bu yerlerde 20. y.y.'in son yarısı bin türlü teferriat hâlinde hemen dikkati çekiyor. Köşe bakkalının camekânı geniş bir mal çeşidi ile dopdolu (hatta köşe bakkalının şimdi küçük bir süpermarket olması da mümkün); evlerin çatıları televizyon antenlerinden bir orman gibi ve bütün sokaklar da — elden düşme de olsa — bir takım arabalar. Bu kadar da değil; değişmeyi, giyilen elbiselerde, özellikle de gençlerin giydikleri elbisede görüyoruz. O, bir sınıfı temsil eden ve "sen işçi sınıfındansın, işçi sınıfı olarak kalacaksın" diyen elbiseler hemen hemen kaybolmuş. 25 yıl önce Lancashire bölgesinde hâlâ takunyalar giyilirdi. Ve kadınlar başlarını örten, omuzlara kadar düşen şallar kullanırlardı. Bugün, bunların hiçbiri hemen hemen yok gibi ve yerlerini çok çeşitli ucuz giyim eşyaları almış bulunmakta. Bir gün herhalde bu değişmede en büyük rolü oynayan (Marks and Spencer) mağazalarının etüdü yapılacaktır. Kadınların içtikleri içkiler artık o eski gazino fıkralarına konu teşkil eden stout (bir bira çeşidi) ve port-and-Lemon (bir şarap çeşidi) değil. Yeni içkiler bir daha havalı; üstelik, ağır ve sarhoşlaştırıcı olmadıkları gibi ucuz da. Somerset'te ki Showeringis'ler birkaç yıl önce bu değişmeyi fark ederek isim ve tad olarak şampanyayı çağrıştıran "Babycham", imal etmeye başladılar. Şampanya'ya yakın bir paketleme ve pazarlama da olunca müthiş bir şekilde tutuldu ve satıyor. O tipik İngiliz "balık ve patates" lokantalarında bile şimdi, bir de "kızartılmış piliç ve patates" satılıyor ve kuzey'in en muhkem işçi sınıfı şehirlerinde görülen Çin Lokantaları insana, âdeta tabiata aykırı bir durumun realitesini sergiliyor. Eğlence yerleri de daha renkli, düzenli ve standartlaşmış bir görünüm kazanıyor. Büyük tombala (Bingo) merkezleri ve Amerikan stili geniş, bol ışıklı, elektronik "Bowling" salonları arka arkaya açılıyor.

Uzun bir süre kaldığım Leicester, aslında, itibarlı bir işçi sınıfı şehri olarak nitelendirilirdi. Nüfusu 300 bin civarında olan Leicester'de halk, umumiyetle (örgünlü yünlü giyim eşyaları, daktilolar, ayakkabı, matbaa ve boya yapan) orta büyüklüklükteki sanayi işletmelerde çalışırdı. Bu işler kadın işgücü gerektirdiğinden Leicester, evli kadınların çalıştığı bir şehir özelliğini taşır ve Leicester'e yenilikler şehri diye de bakılırdı. Çünkü en olmayacak küçük mezhepleri burada bulmak mümkün olduğu gibi, (başlangıçta eğitim ve yardım gayeleri taşıyan) "çalışan-adamlar kulübü" nün doğum yeri ve kuvvetli merkezi de burası idi. Bu sebeplerle Leicester bugün de tedbirli, heyecansız, çok çalışan bir şehirdir. Sokaklar küçük, sakin, düzenli evlerden kuruludur. Ve nedense hiç çarşı merkezi olmamıştır. Şehirde sivil mimarinin övünebileceği bir eser olmadığı gibi, şehri karakterize edecek bir bina da yoktur. Bütün bunlar Leicester'in özelliksiz bir kitle şehri olduğunu gösterir.

Bugün yapımı uzun yıllar sürecek olan geniş ve herhalde güzel olacak bir çarşı ve şehir merkezi planlanıyor. Mamafih, yeni "merkezleşen toplum" geldi bile. Bu toplumun gelişi, çoğu zaman Avrupa'nın en müreffeh — bazen de ikinci müreffeh — şehri olmakla övünen Leicester'in bir ticari merkez olmasından kaynaklanıyor. Ticari hareketlilik bu bakımdan önemli oluyor. Leicester'in refah seviyesi fert başına düşen gelirle de belli oluyor. Aileler arasındaki gelir dağılımı şaşılacak derecede bir

eşitlik gösteriyor. Bu sebeptendir ki halk süratli bir şekilde 1970'lerin ve 1980'lerin tüketim-aileleri dünyasına yaklaşıyor². Birkaç ay zarfında, şehrin ortasında Avrupa'nın en büyük oto-parklarından birisi inşa edilmiş bulunuyor ve bu oto-parkin giriş katında Britanyanın en büyük süpermarketlerinden birisi, dördüncü katında da yine Britanya'nın en büyük petrol istasyonlarından birisi hizmete açılmış vaziyette.

Aslında bütün bunlar değişimin sathi ferretuatları ve sadece fiziki değişimin işaretleri. Önemli olan bu yeni baskılar altında alışkanlıkların, yaşama tarzının ve davranışların ne şekilde değiştiği. Değişimin belli başlı "saik"lerini saymak pek zor değil. Zaten bazılarından bahsedildi de. Refah muhakkak ki en önemlisi. Tarafgir ve aceleci bir gözlemci için refah, maddeciliği (materyalizmi) yani tüketim maddelerini geniş şekilde kullanma arzusunu, teşvik eder. Ama asıl önemlisi, daha önce de temas edildiği gibi, refah, ferdi tercih duygusunu arttırır ve görüş açısını genişletir; ferde, erken fırsatlar verirken, iş teminatının olması dolayısıyla, onu uzun vadeli düşünmeye ve plan yapmaya teşvik eder. Bir kimse işsiz kalma korkusunu taşıyorsa, eline fazla para geçtiği taktirde bile, onu uzun vadeli bir projeye yatırmaz. Çok büyük bir ihtimalle hemen harcayıp, haftaların biriktirdiği maddi sıkıntılardan bir anlık olsun kurtulmak ister³. Halbuki şimdi çalışan işçi kesimi ve bilhassa gençler — ki genç evliler daha fazla — geleceği planlayıp ona göre hareket ediyorlar. Bu değişimin kolay olduğu iddia edilemez. Çünkü, bu yeni davranış şekli, herşeyden önce eski bakış tarzının, eski görünüşün ve alışkanlıkların terkedilmesini icap ettiriyor.

Bir de mesken durumunda ki değişimler var. Hammonds'ın — "sanayiın barakaları" — dediği o sıkıca, birbirine kenetlenmiş işçi sınıfı cemaatı (evleri) temizleniyor. Hemen ifade edelim ki onları sıra sıra ard arda dizilmiş köhne işçi evleri olarak düşünmemeli, onları iç içe geçmiş ve kendine has bir hayat tarzını kucaklayan köyler gibi görmeli. Bunun da sebebi sosyal ve iktisadi şartların yaşayanları buna zorlaması idi. Bitişik evde yaşayanların "iyi komşular" olmaları ve herkesin bu "komşuluk hissi" ni taşıması bekleniyordu. Bu "iyi komşuluk". Hristiyanlıktan (dini duygulardan) tezahür ediyordu. Ayrıca komşuların birbirine yardım etmemesi halinde, dışardan (işçi sınıfı dışından) hiç kimsenin yardım etmeyeceği düşüncesi vardı. Kaldı ki işçi sınıfının, orta sınıf mensupları gibi, ihtiyacını parayla başkasına gördürmesi imkânı da yoktu. Dolayısıyla belli bir iktisadi durum, belli bir yaşama tarzını şekillendiriyordu.

Şimdi bütün bu mahalleler kaldırılıyor (yıkılıyor). Her geçen gün daha fazla insan, mimarlarca planlanan yeni şehirlere veya eski şehirlerin kıyılarında kurulan yeni yapılmış (lüks evli) mahallelere taşınıyorlar. Bu yeni evlerin çoğu mütecanis olmayan (inorganik) bir görüntü arz ediyorlar. Ve öyledirler de. Bunlar tabii bir merkeze sahip olmadıkları gibi, yerleşim şekilleri, sosyal hayatın merkezi olacak noktaların gelişmesine de engel teşkil ediyor. Bu nevi beton ve tuğla yığımından kurulu bir caddede yaşayan bir genç, bu bloklardan ışıklandırılmış bir mezarlık — diye bahsediyordu. Gözün alabildiğine uzanan birbirinin benzeri o iki — katlı evler ve

2 Unutulmamalı ki yazar, bu makaleyi 1961 yılında yazmıştır (Ç.N.).

3 İngiltere'de işçi ücretleri haftalık ödendiğinden yazar sıkıntılarını haftalık bir zaman birimi ile ölçüyor (Ç.N.).

mahallelerden çıkarılıp, beton bloklara yerleştirilenlerin bazıları da yine eski tip yerlere dönmeyi tercih ediyorlar. Yeni yerleşme mahallerinde insanların, kimlerle temas edebileceklerini, alışkanlıklarını nasıl sürdürebileceklerini, komşularla, kaldıkları blok ve şehir hayatıyla nasıl özdeşeceklerini bilmeleri veya öğrenmeleri gerekmektedir. Meselâ eski mahallelerde görülen ve en göze batan özelliklerinden birini teşkil eden "geniş aile" efradı arasındaki o karmaşık ziyaretler ağını korumak artık mümkün olamamaktadır. Eskiden, büyükanne büyük bir ihtimalle bir sokak ötede oturuyor ve her zaman yardıma hazır olduğu gibi, kendisine de yardım edilebiliyordu. Bütün hata ve eksikliklerine rağmen çocuklar bir bağlılık hissiyle büyüyor ve ailenin bütünlüğünü devam ettiriyorlardı. Yeğenler, teyzeler, amcalar hepsi bir sesleniş mesafesi içinde oturuyor ve sık sık laflamak için birbirlerine uğrayıveriyorlardı.

Bunlardan daha önemlisi, halkın bugün için mekânı değiştiği taktirde başka yere gitmeye istekli olmaları, benim çocukluğumda bir kimse herşeyden önce kendi mahalline bağlıydı. Kaba bir işçi olarak eğer çalıştığı iş sona ererse, başka yere gitmez aynı yerde başka bir iş bulmaya çalışırdı. Yer değiştirmek ve başka bir yere gitmek düşünülmeydi bile. Bugün söz misali aynı adamın oğlu bavullarını, daha iyi bir iş ve paranın bulunacağı yere gitmek için hazırlanmış bekliyor. Büyük bir ihtimalle Orta İngiltere (Midlands) nin otomobil sanayii merkezlerine veya Londra'nın kıyılarında kurulan yeni elektronik fabrikalarına. Aynı şekilde, bizatihi işin mahiyetinde önemli değişimler oluyor ve olmaya da devam edecek. Mesela pamuklu merkezi olarak bilinen Lancashire yok artık, öldü. Eski büyük tezgahların çoğu yok. Bir kısmı da yeni vasıflı işçilerin evlerinde yeni şeyler üretiyorlar. O eski her işe koşuşan kaba düzensiz "işçi" de yok artık. Vasıflı işçi olma şartı gittikçe kendini kabul ettiriyor. Yine bu baptan olarak iş yerlerindeki münasebetlerin şekli değişiyor. Tezgahta çalışan işçi, işçi ile idare arasında bulunan ustabaşı ve nihayet idare şeklinde kurulmuş olan eski şema yerini çok daha karmaşık ve profesyonel olarak düzenlenmiş "endüstriyel ilişkiler" e bırakıyor yerini. Görevler şimdi çok daha net bir biçimde belirlenmiş bulunuyor. İşler fiziki olarak hafiflediği için de fabrikalarda daha çok kadın işçi görülüyor. Bütün bu sinai değişimler eski alışkanlıkları ve faraziyeleri kökünden sarsıyor, tehdit ediyor.

Değişmeler çoğaldıkça hayat tarzının da ya değişmesi veya bu değişmeleri massetmesi gerekir. Süratle değişen bir toplumda yaşamak oldukça zordur. Hele bu değişme, daha önce bir çok şeylerin geleneklerle tayin edildiği ferdi tercihlerin ve kararların, planların ya örf ve adetlerle ya da maddi imkansızlıklarla sınırlandırıldığı bir yaşama tarzında ise. Bu noktada İngiliz hayatının mühim ve yeni bir cephesinden bahsetmek lâzım: kitlevi haberleşme. Kitle haberleşme araçları — reklam, basın, televizyon, magazin dergileri (ki bunlar arasında kadın dergilerini bilhassa anmak gerekir. Çünkü kadınların önemli kararlardaki ve yeni hayat tarzını oluşturmadaki rolleri anlaşıldığından beri bu nevi dergiler hızla artmaktadır;) — topyekün olarak boş zamanlarında doldurmaktan öte bir iş yapmış oluyorlar. Kısaca ifade edersek bu araçlar halkın "yeni dünyaları"na ve "yeni imkânları"na zorluk çekmeden uyabilmelerini sağlıyorlar. Eski işçi-sınıfı alışkanlıkları siliniyor ve çalışanlar — bazı gözlemcilerin karşı iddialarına rağmen — hiçte geleneksel "yüksek" kesimlerin davranışlarını taklit etme meyli göstermiyorlar. Tam aksine yeni bir tarzı, yeni bir hayat şekli istiyorlar. Yeni adamlar, sınıfsız adamlar — ki bunlar reklamcılar, onların sanat-

kârları, metin yazarları, televizyoncular, dergi yazarları — geçmişin o eski sınıflı toplumuyla ilgisi olmayan yeni bir hayat tarzının imajını yaratmaya çalışıyorlar. Bütün bunlara toplumsal eğitim mekanizmaları veya güçleri olarak bakmak lazım. Maksatları her zaman iyi olmayabilir ve teşvik ettikleri yaşayış şekline bakabiliriz. Fakat, yine de kabul etmeliyiz ki bu araçlar âdeta birer "toplum, cemaat öğretmenleri" dirler; açık bir toplum içinde ifade edilmeyen ama kuvvetle hissedilen bir yönlendirme ihtiyacını cevaplandırmaktadırlar. Nitekim önde gelen bir iletişimcinin de söylediği gibi "reklamlar, yaşama sanatını öğretmede büyük bir rol, belki de en büyük rolü oynayabilirler".

Bir bakıma hadisenin bu yönü bizi yanıltabilir ve çok kısa bir sürede çok muazzam değişmelerin tamamlanmış olduğu gibi yanlış bir hükme varabiliriz. Halbuki bir çok önemli hususlarda işçi-sınıfı hayatı eskiden olduğu gibi devam etmektedir. Nitekim 1955'lerde de bu nokta üzerinde durduğumu hatırlıyorum. Sadece değişmeye karşı değil, değişmeyi kanalizasyon edebilecek vasıtaları geleneksel şartlara uydurma ya karşı da bir direnme değilse bile zorlanma gücünün olduğu görülmüştür. Prof. Zwig'de 1960'ların başında aynı şeye parmak basıyor. Bu nokta üzerinde daha da durulacaktır sanıyorum. Çünkü, özellikle günlük hayatın çok şahsi ve bize çok yakın olan kısımlarında eskiyi olduğu gibi muhafaza etmek isteği ötedenberi kuvvetli bir duygu olmuştur. Muhakkak ki bu alanda bile değişmeler olmaktadır, ne var ki köklü farklılaşmaların ortaya çıkması daha uzun bir süreyi gerektirecektir.

Bu kanaatimizi destekleyen faraziye evin ve ailenin hayattaki en önemli şeyler olduğu faraziyesidir. Aynı şey belki diğer ülkelerdeki işçi sınıfı için de söylenebilir; ancak, bunun gibi mukayeselere burada yer vermeye lüzum yoktur. Aynı kabulun İngiltere'de ki diğer sınıflar için de geçerli olduğu bir nebze doğru olsa bile, işçi sınıfından bir kimsenin evi ve ailesi için beslediği hisler, başka bir sınıftan bir kimsenin o hususta ki hislerinden daha farklıdır. İşçi sınıfından bir kimse için ev, hem bir "sığınak" hem de kendisine itibar etmeyen o katı dış dünyaya karşı serbestiyetini yaşadığı bir yerdir. Kapılar bir kere kapandı artık o istediğini yapmaktan hürdür. Kaldı ki ev, sevgi ve şefkatin olması gereken bir yerdir. Bunun da ötesinde oradan, "güzel bir yuva" diye bahsedilir, herkeste sıcak bir yuvanın emniyet duyguları vardır. Elbette idealin her zaman gerçekleştirildiği söylenemez, fakat, idealler aydınlatici, yol göstericidir. "Komşuluk" inancında olduğu gibi yukarıda ki faraziye de iktisadi ve sosyal zorlukları yumuşatıcı bir yaratıcı tepki görülmektedir.

Peki bütün bu söylediklerimiz toplumdaki yeni hareketlerin aileyi etkilemediğini mi gösterir? Hiçte değil! Metafizik münasebetleri bir yana bırakırsak — ki insanın dışındaki güçler bunlar — diyebiliriz ki herkes, başlıca dört sahada sosyal münasebetler kurmak zorundadır. Önce kendi şahsiyetimizle, ailemizle, yakın komşu ve mahallemizle ve son olarak bazı büyük gruplarla. Adet olduğu üzere işçi sınıfından olan insanlar ikinci ve üçüncü gruptaki münasebetlere çok daha fazla önem verirler; en fazla da ikincisine yani aile içindeki münasebetlere. Birinci saha olarak belirttiğim insanın kendi şahsiyeti ile kastettiğim, insanın mensubu olduğu grup tarafından ferdiyetçi davranmaya zorlanması ve böylece insanın kendini grup dışında ayrı bir varlık, bir "tek" olarak düşünmesi. Aslında oldukça kaba bir yorum olacak ama eski işçi-sınıfı hayatı insanı, "şahsiyet" sahibi bir "fert" olma hususunda teşvik edici değildi. Bu bir bakıma anlaşılır bir şey. Çünkü böyle bir teşvik, ailenin ve komşuluğun

teşvikiyle telif edilemezdi. Denebilir ki bu mânâda şahsiyet sahibi olma, orta sınıf-laştıkça veya orta sınıf olmaya çalışıldıkça daha kuvvetlice ortaya çıkıyor (meselâ ferdin hayatta başarılı olma isteği veya daha fazla toplum içi faaliyetlere katılması). Öyle görülüyor ki bu "ferdileşme" ve "şahsiyetleşme" duygusu işçi sınıfı arasında daha kuvvetli hissettirecektir kendisini sebep olarak a) bu duygunun kendiliğinden ön plana çıkması b) komşuluk hissini azaltması ile önem kazanacağını. Yine de ferdileşmenin, "kitle uyuşması" realitesi ile bir arada var olması icap edecektir. Dolayısıyla ferdiyetçilik veya şahsiyetçilik kuvvetlenmiyebilir de. Bu durumda belki de yaygın bir "sahte-ferdilik" (şahsiyet) vakası çıkacaktır ortaya.

Şimdi gelelim ikinci saha olarak belirttiğimiz aileye. Bu sahada, kendini uyurma veya bünyesine kabul (asimile) 1960'ların iki karakteristik eşyasında görülüyor. Bunlar tahmin edilebileceği gibi televizyon ve arabadır. Bir çok işçi-sınıfı ailesinin bugün bir televizyonu vardır. Bir kısmının da arabası. Gelecek on yılda arabası olanların çoğunlukta olması beklenir. Televizyon, muhakkak ki, aileyi bir arada beraberce tutuyor. Sinema ve hatta içki evleri (pub)* ne gitmeyi azaltıyor. Oturma odasını adeta bir ikinci "ocak" olarak dolduruyor. Ve aile efradı bu ocağın etrafında toplanıyor. Sık sık söylediğimiz gibi televizyon seyredenlere değişik hayat tarzlarını dışarda ki, faaliyetleri ve yeni ufakları gösterip ima ediyor.

Çoğu işçi-sınıfı aileleri program ve muhtevaları ne olursa olsun, televizyonu sırf bir birleştirici ses ve hareketli resim olarak her gece üç-dört saat açık tutuyorlar. Gençler için ise televizyon pek cazip olmuyor; çok kapalı, çok ailevi. Dolayısıyla gençler şehrin kahve ve barlarına (içki evlerine) gitmeyi tercih ediyorlar. Onlar serazat ve sınıfsız Avrupa gençliğinin dünyasına geçiyorlar. Televizyonun bir diğer etkisi ise "geniş aile" nin dedikodu için uğrayıveren mensuplarını şimdi; evlerinde tutması; rahatlıkla diyebiliriz ki, televizyon baba, anne ve çocuklardan ibaret "küçük aile" (çekirdek aile) yi daha çok kendi içine kapatıyor. Bu bir bakıma aileleri birbirinden ayıran yeni yerleşme, mesken tipleriyle de uyuyor.

Yukardaki sebeplere dayanarak bazıları televizyonun aileyi kuvvetlendirdiğini söylüyorlar. Hangi mânâda acaba? Eski aile ocağı toplu ve laf kalabalığı olan bir yerd. Aile fertlerinden birinin yalnız ve sessiz kalmayı isteyeceği düşünülmezdi bile. Bütün gece, esniyen bir kedinin ve şakıyan bir evcil kuşun arasında, iş ve komşu dedikodularının gürültüsü duyulurdu. Şimdi —ara sıra konuşmayla kesildiği halde— televizyon seyretmek bu ateş başı sohbetlerini ve münasebetlerini gerçekten azaltmıyormu? Bir nispette belki. Belki bir süre daha aynı alışkanlıklar sürdürülür; fakat, ne zamana kadar? Çok muhtemeldir ki, yıllar geçtikçe aile içindeki bu münasebet şekli değişecektir. Geleceğe matuf değişme görüntülerini ne önceden hayal etmek ne de kontrol etmek mümkün. Ama öyle görünüyor ki, eğilim, milyonlarca dağımık ferdi bir sathi şahsiyet merkezine hem de göbeklerinden bağlamak yönünde.

Televizyonla mukayese edilirse arabanın ailenin mütecanisliğini bozması beklenmektedir. Araba, fertleri aile ocağından koparıp yeni yerlerle ve yeni davranış şekilleriyle tanıştırmaktadır. Daha şimdiden işçi sınıfından olanların arabalarına atladıkları gibi, belli bir sınıfla irtibatlandırılmayan içki evleri (pub) ne ve eğlence yerlerine gittiklerinin emareleri görülmektedir.

(*) Pub yerine birahane demek mümkün, yalnız İngilteredeki (pub) lar bizdeki yeni yeni yayılan birahanelerden farklı özellikler göstermektedirler (Ç.N.).

Bu bahsettiğimiz istisnai durum bir yana bırakılırsa işçi sınıfının araba kullanmada ki en bariz hususiyeti onu, eski değerlerine, tutumlarına ve eşyayı kullanma anlayışlarına uydurabilmeleridir. Orta sınıftan bazı gözlemciler bunu anlamayarak işçi sınıfının arabayı nasıl kullanmaları gerektiğini bilmedikleri gibi bir hüküm ifade etmektedirler. Mesela işçi sınıfından olanların arabayla deniz kenarında bir yere gittiklerinde yüzmeyi veya yürümeyi düşünmeyip arabada tıkalıp kaldıklarını; vakitlerini bulvar gazetelerini okuyarak ya da radyonun kalitesiz müzik programlarını dinliyerek geçirdiklerini söylüyorlar. Ama bu zaten —Dr. Mark Abrams'ın da ilk defa belirttiği gibi— bir adaptasyon, bir kendine uydurma şekli: arabayı alıp geniş ailenin, oturma odasının bir uzantısı haline sokmuşlar. Çoğu için araba, adeta "hareket halindeki bir oturma odası" olmuş.

Eski alışkanlıklar geç ölüyor. İşçi sınıfı hayatında merak (hobi) ların her zaman büyük yeri olmuştur. Mesela balığa çıkmak, güvercin beslemek gibi. Bazıları bu vesileyle dışarı çıkmak yolunu seçerken, bazıları da merakını ev içinde tatmin etmek istemektedirler. Televizyonun çekiciliğine rağmen bu meraklarda herhangi bir azalmanın olduğu görülüyor. Bu hususta, refahın, eski alışkanlıklara, yeni teknolojinin inceliklerini getirdiğini görüyoruz. Çoğu işçi sınıfı erkeğine, karıları Christmast (Noel) ta elektrikli aletler hediye ediyorlar.

Yeni evlenen genç çiftler arasında hanımın, önce hiç değilse 5—6 yıl çalışması eğilimi gittikçe artıyor. Hem erkek, hem de kadın fazla mesaiyi memnuniyetle kabul ediyor ve ilave kazançlarını kadın mecmualarının öğrettiği yeni hayat tarzını gerçekleştirmeye harcıyorlar.

Bunun ötesinde, daha derin olarak aile içinde anne ve babanın karşılıklı mevkilerindeki değişmeler bulunmaktadır. Eskiden geleneğe göre, baba ister çalışsın ister çalışmasın ailenin reisi idi. Bu durum elbette ki, annenin her zaman için zayıf ve sessiz birisi olduğu sonucunu doğurmazdı. Onunda bir güç ve otorite kaynağı vardı ve —birçok işçi-sınıfından gelen yazarların romanlarında da işlendiği gibi— çocuklar için anne aile ocağının kalbi ve merkezi idi. Bununla beraber koca, "evin efendisi" olarak kabul ve tarif ediliyor büyük bir saygı ve itibar görüyordu. O, hergün hiç de iyi olmayan şartlarda iş yapan ve kazandığını altında oturacak bir çatı ve karnı doyuracak aş için çocuklarına ve onların annelerine getiren kimseydi. Bu şekildeki münasebet ağı hem babada, hem de annede hem kuvvet, hem de zaaf unsurlarına sebebiyet veriyordu—aşırı örneklerle belirtmek icap ederse mütehâkim ve şefkatten yoksun bir baba ile koruyucu ve yumuşak bir anne. Şimdi ise meyil, güçleri az çok eşit olan ve sorumlulukları müsavice paylaşılmış bir ebeveyn tipine doğru. Her gün dış dünyaya giden iki kişi ve iki cüzdan elbette ki, sadece ailenin eşya alabilme gücünü artırma ile kalmayacak, ailenin iç münasebetlerinde de farklılıklara sebep olacaktır. Şimdilik, kadınlar ilk çocuk oluncaya kadar çalışmakta ve son çocuk (muhtemelen ikinci veya üçüncü) okula başlayınca tekrar işe başlamakta ve nihayet elli yaş civarında artık çalışmayı bırakmaktadırlar. Bu arada işlerin mahiyeti de değişmektedir. Öyle ki, erkeğin bel ağrıtana o ağır işleri hafiflediği gibi; kadın da bazen vasıf ve fiziki ağırlık bakımından erkeğinki kadar zahmetli işlere girebilmektedir. Dolayısıyla eve geldiğinde ateşin başına yığılıp kalan ve günün yorgunluğunu hanımın taşıyıp durduğu çay bardaklarıyla gidermeye çalışan erkek tipi gittikçe azalmaktadır. Bunun yerine ikisi de işten yorgun argın dönen ve dolayısıyla işten dönüşü bekleyen, işleri paylaşarak yapan karı-kocayı görüyoruz. Gittikçe daha fazla erkeğin bulaşık yıkama gibi ev işlerinden daha fazla pay aldıklarını görüyoruz.

Genç çiftler arasında parayı harcama kararını müşterek olarak alanların sayısı gittikçe artıyor; ve sokaklarda çocuklarının pusetini iten kocaların sayısı daha da büyüyor.

Bahsini etmek istediğim üçüncü münasebetler sahası sosyal (içtimai, toplumsal) olanlardır: Komşuluk veya mahalle çerçevesinde cereyan eden münasebetler. Bunlar aile dışında olan "yüz-yüze" münasebetlerdir. Burada münasebetlerin bir zayıflama eğilimi gösterdiklerini sanıyorum. Yukarda gördüğümüz gibi eski hayat tarzı —kendi fiziki kuruluş ve iktisadi şartlarında— çok kuvvetli komşuluk duygularının gelişmesine yardım etmişti. Kadınlar düzenli bir şekilde bahçe duvarının ardından birbiriyle sohbet ediyor; birbirlerinin evine damlıyor ve bunalımlı zamanlarında —çocuk doğumu, hastalık ve benzeri— birbirlerine yardımda bulunuyorlardı. Kocalar, aynı komşuluk ağını pekiştirecek, aynı şekilde ki gayretlerde bulunuyorlarsa da, bu hissi karılarından duyduklarıyla veya mahalle içkilhanesi (pub) ve işçi kulüplerine gitmekle, ya da geceleri veya hafta sonları —evi badana etmek, kümes yapmak— gibi bazı işlerde birbirlerine yardım ederek yaşıyorlardı. Bu bahsettiklerimizin çoğu, en ferdeleşmiş görünen banliyölerde bile bugün dahi görülmektedir. Ama buna rağmen günümüzün şartlarının yakın komşuluk duygularını nasıl zayıflatmaya yöneldiğini de görüyoruz. Eskiden bir komşunun yardımını icap ettiren eşya veya hizmetleri bugün satın almak imkânı var. Kadınlar artık eskisi gibi bütün gün evde değiller; işten döndükten sonra ise ev işlerinden dedikodu yapmaya pek fırsat bulamıyorlar. Karı koca da dinlenme zamanlarını dışarıya gitmektense, evde kalıp televizyon seyrederek geçiriyorlar. Dolayısıyla eski komşuluk hissi, değişme işaretleri veriyor. Yeni grupların oluşması, teşekkül etmesi bu değişmelerden biri olabilir, mesela bebeli genç ev kadımları birbirlerinin yardımına ve güvenine büyük ihtiyaç duyduklarından en biçimsiz gibi görülen yerleşme birimlerinde bile —bloklar veya siteler— bu ihtiyaçlarını giderecek yerleri —mesela başlangıç yeri olarak müşterek çamaşırhane veya sağlık kliniği gibi— oluştururlar. Mamafih bunu, yavaş yavaş, zamanla uzun süre düşünerek sosyal münasebetler sanatının bir kısmını öğrenerek —ve göldeki balıklar misali— hemencecik bir yeni geniş aile veya komşuluk içinde boğulmadan yaparlar.

İncelemek istediğimiz sosyal ilişkiler sahasının sonuncusu en geniş ve en değişken olandır. Daha geniş ve büyük grupları içine alan dolayısıyla komşuluk veya mahalle münasebetlerinde görülen yakınlık özelliğini taşımayan ilişkilerdir, bunlar. Burada iş yeri ilişkilerini —endüstriyel ilişkileri— ele almayacağız. Önemli olan bu konu benim, ihtisas saham dışında kalmaktadır. Geniş bir yelpazeyi ihtiva eden bu saha: Birçok kimsenin bir araya gelerek aynı mahalle veya sokakta yaşadıkları için değil, fakat aynı maksat ve merakları paylaştıkları için kurdukları klüp ve cemiyet (dernek) lerden; mahalli idare veya parti faaliyetlerine dayanan ve dar komşuluk sınırlarını aşıp, ferdin hak ve sorumluluklarına uzanan münasebetleri ihtiva eder. Kolayca tahmin edilebileceği gibi bu gibi faaliyetler şimdiye kadar ancak çok ufak bir işçi sınıfı kitlesini ilgilendirmiştir (Bazen bu azınlığın sayı gücünden daha fazla bir güce sahip olduğu da görülmüştür). Zaten çoğunluk için, hayat tarzlarının özellikleri ve —öyle olmasını peşinen kabul ettikleri— dış dünya ile olan münasebetleri bu tür "vatandaşlık hakları" nı kullanmaya imkân tanımıyordu. Daha fazla işçi bu "vatandaşlık hakları" nın şuuruna varmazsa belki daha hür gibi görünen; fakat, aslında daha az hür olan —çünkü vatandaşlarının çoğu sessizce oturmuş, dışa kapalı, sahip oldukları ile yetinen— bir toplum durumuna düşeriz.

İşçi sınıfından olanlar yavaş da olsa dış dünyaya açılmaya başlıyorlar. Bu açılmada çok maksatlı veya genel maksatlı klüp ve derneklerin birinci planda bir rol oynayacaklarını zannetmiyorum. Dışa açılma, daha ziyade refahın, çalışanlardaki belli merak ve kabiliyetleri geliştirme imkânı sağlamasıyla gerçekleşecek. İngiliz milletinde ki, merak (hobi) ve eğlencelerin ekseriyeti sınıflara göre değişmekte ise de (bizimkiler bunu yaparlar, diğerini değil lafının belirttiği gibi) bu bölünme ve farklılık kaybolmaktadır. Mesela bir şehirdeki mahalli eğitim müdürlüğü Britanya'da ki, en "sınıfsız" öğrenci grubuna —teknik fotoğrafçılık ve yelkencilik gibi müşterek meraklarla birbirine yakınlaşmış— sahip olduğunu söylemektedir. Bu gençlik kitlesi evlenip, yuva kurdukları zaman eski neslin komşuluk bağları yerine, kendi kurdukları bağların belirleyeceği münasebetleri sürdürmek isteyeceklerdir.

Bazı kimseler bu değişimleri, "İşçi sınıfı, orta sınıflaşıyor" cümlesi ile özetliyor ve bununla iktifa ediyorlar. Neyi ifade ediyor bu cümle?

Eğer bu cümle ile belirtilmek istenen çalışanların, refaha ve güvenliğe kavuştukları ve daha geniş bir hayat perspektifi kazandıkları noktasında ise kısmen doğru. Çalışanların daha önce bir ev sahibi olamamaları, onlarda böyle bir arzunun olmadığı veya günübürlük yaşamayı seçtikleri manasına gelmez. Onlar çok iyi biliyorlar ki, ev alma şansları yoktur, güvenliği olmayan işlerde çalışıyorlardı ve mesken kredisi temin etmek imkânsızdı; öyleyse gayri mümkünü düşünmek zaten abes olurdu. Tabii ki, şimdi daha uzun vadeli düşünüyorlar. Bankalarda hesap açtıyorlar. Genellikle de daha dostça gördükleri posta işletmeleri bankasında —nedense büyük bankalar hâlâ ürkütücü geliyor onlara—. Halbuki büyük bankalar yeni müreffeh kitleyi, bilhassa genç evlileri kendilerinde hesap açmaya ve artık dış kapının anahtarı gibi çalışan adamın vazgeçilmez bir aracı olması gereken çek defterini kullanmaya teşvik ediyorlar. Yine işçi sınıfı mensupları şimdi çocuklarının eğitim planlarını hazırlıyorlar ve bir ev satın almanın ciddi hesaplarını yapıyorlar. Ev alma, en az yirmi yıllık bir zaman birimine oturtulmuş bir emniyet ve güven fiilidir. Diyebilirim ki, ancak son iki üç yılda, —o da bilhassa ailemizden öğretmen olan— birkaç kişi bir ev satın alma gibi muazzam bir hamleye girişmişlerdir. Böylesine bir davranış "orta sınıf" olarak yorumlanabilir. Ama bu demek değildir ki, işçi sınıfı mensupları orta sınıfın geleneklerini benimseme arzusundadırlar. Arada sadece bir davranış paralelliği var. Yoksa bu davranış aslında, işçi sınıfının belli bir emniyete kavuştuğunun ve bu emniyet duygusu içinde orta sınıf mensuplarına mahsus pratik faydası olan bazı hareketleri kendisine de uygun gördüğünün işaretidir.

Muhakkak ki, işçilerin çoğu tüketim mallarının daha büyük bir kısmına sahip olmak istiyorlar ve bunun için de fazla mesai yapıyorlar. Kapamaları gereken mesafe aslında daha epey var. Daha çok mal pazarlandıkça ve ücretler, fiyatlardan daha fazla arttıkça karı-kocanın müştereken arzuladıkları eşyalar için harcadıkları para da o nispette artıyor. Fazla mesai yapıldığı takdirde yeni şeyleri almak kolaylaşır, imkân dahiline giriyor.

Acaba bütün bunlar ve diğer yeni imkânlar —daha çok dışarda yemek, yaygınlaşan şarap tiryakiliği, evlere alınan telefonlar, tatil için yabancı ülkelere gidiş— işçi sınıfını "orta sınıf" yapıyor mu? Kelimenin gerçek anlamında pek değil. Orta sınıf olmak kendini belli bir davranış şeklinde, özellikle de bu sınıfın kendini toplum içinde o şekilde tayin eden davranış şekline şuurluca sarılmasında ve diğer

sınıflarla olan münasebetlerinde gösteriyor. Orta sınıfın hususiyeti —kendini beğenmişliği ve sorumluluk duygusu— ancak bunlara bağlanabilir. Bu sebeptendir ki, belli bazı eşyaya sahip olmak veyâ orta sınıfa atfedilen bazı pratik değer taşıyan fikirleri benimsemek (orta sınıf olmaya) yetmez.

Belki yeni tür bir sosyal tabakalaşma şekline bahis edilebilir. Ama bunun eski sosyal düzenin benzeri olması ve aynı derecelere tekabül etmesi beklenmemelidir. Üstelik yeni tabakalaşmanın nisbi bir "sınıflaşma" yı da ihtiva etmesi gerekebilir. Bu nokta da tekrar, halkı değişen bir topluma göre eğitmeye çalışan kitle haberleşme araçlarına geliyoruz. Eski düzen kendi sesini —ister halk adına, ister düzenin bekçileri ve yerleşmiş müesseseleri adına— daha zor duyurabiliyor. Kitlenin iknacıları olan yeni sesler daha bir dostane, daha samimi ve daha tüketiciyi koruyan bir tonda. Buna ilaveten eskisinden hem daha cazip, hem de daha hiyerarşik bir biçimde. Ayrıca, umumiyetle daha ucuz ve basitçe olduğu da söylenebilir. Ama yeni kitle haberleşme araçları daha gerçekçi ve daha uzun süre halkın nabzını elinde tutabilecek başarıyı gösterebilir. İnsanı şaşırtacak derecede "açık olan bir toplum" da kitle haberleşme araçlarının memnun edici olmaları gerekiyor. Her şeyde olduğu gibi bunda da gençlik bir barometre adeta. Yeni ticari alemin büyük bir kısmı onların ellerinde ve hiç de sıkıcı değil. Kendi kendilerini tenkit edebilme güçleri de var.

İşçi sınıfının çocukları evlenme çağına gelipte evlendikçe ilk defa ekonomik mahrumiyet ve işsizlik görmeyen bir nesli teşkil etmiş oluyorlar. Bir defa, daha müreffeh bir dünyanın insanları bunlar. Ve ister kendilerini bu müreffeh dünyanın nimetlerine kaptırmış olsunlar, isterse olmasınlar, kendi başlarına karar vermeyi öğrenmiş bulunuyorlar.

Bu sebeplerle bir taraftan daha açık bir topluma yönelme hareketi kendini gösterirken, diğer taraftan bir daraltma veya tabakalaştırma hareketi de aynı şekilde kendini hissettiriyor. Yukarda bu "açılma" ve bu "açılma" nın kaynakları olarak gösterilebilecek artan refah ve güven duygusu, sinai değişme ve eski sınıf şeklinin değişmesi noktaları üzerinde durmuştum. Ve demiştim ki, böylesine açık bir toplumda yaşayabilmek, toplumun üyeleri açısından eskisine oranla belli bir şuurlanmayı ve daha çok tenkide dayalı bir seçim yapabilmeyi ister.

Daraltma veya tabakalaştırma aslında birbirinin müteffiki olmayan, iki ayrı kuvvet tarafından teşvik edilmektedir. Bunlardan birincisi ticaridir. Diğeri de "sosyal mal" kavramının ortaya çıkarmış olduğu durumdur.

Ticari kaynaklı daraltma hareketi demokratik bolluk ekonomisinin —müşterilerini, takipçilerini— tek bir kalıp haline getirme isteğinden doğuyor. Bu şekilde ki, bir kesifleştirme vetiresi, teknolojik bakımdan gelişmiş her ülkede görülebilir de Britanya'da daha çok göze batıyor. Basına bir bakın. Son yirmi yılda daha çok gazete okumaya başladık. Ne var ki, —daraltma'nın en güzel ispatı— bugün, yirmi yıl öncesine göre birbirinden farklı olan gazete sayısı daha az. Git gide hepimiz aynı gazeteyi okuyoruz. Ayakta durabilen gazeteler için şüphesiz bu büyük bir avantaj ve iktisadi bakımdan daha kârlı. Reklamcılar için de, ikna edebilmek yönünden, daha uygun. Bir de gençliğin dikkatini bir kaç popüler şarkıya, birkaç plağa çekip, yenileri çıkar çıkmaz diğerlerini unutturmaya çalışanlara ve bu maksatla sarfedilen enerji ve gayretlere bakın. Veyahut televizyonda ki, eğilime bakın: Zihni tahrik edici ve toplumdaki farklılıklara göre düşünülmüş programlar yerine herkesi topyekün

susturmaya matuf programların tercih edilmesi —ki sadece iki istasyonun olması bu durumu daha da ciddileştiriyor— ağır basıyor.

Eğitim sistemi, her ne kadar tenakuz gibi görünürse de "açılma" yı teşvik ettiği kadar "daraltma" yı da teşvik ediyor. Aslında tabakalaşmayı teşvik ferde, açık toplum içinde yaşamayı öğretmekten daha kolay. Aslında eğitimin asıl görevi böyle bir toplumda yaşayanlara, sınıf kalıpları yerine ve reklamların aldatmacasına karşı nasıl akıllıca yaşayabileceklerini öğretmek olmalıdır. Yine denebilir ki, eğitim, ticari çevrelerin cevaplamaya çalıştığı şahsi ve sosyal eğitime taleplerini de karşılamalı ve bu işi uzun vadeli olarak ele almalıdır.

Bazı yerlerde öğretmenler bu işi yapmaya çalışmaktadırlar. Ne varki, asıl eğilim, diğer yönde. Yukarda da temas ettiğimiz kültürel kesifleşme ve daralma yönündedir. Burslar ve diğer imkânlar her sınıftan çocuğun kabiliyetinin son sınırına kadar eğitim imkânlarından faydalanmasına fırsat hazırlıyor. İlk bakışta muhakkak ki, büyük bir kazançtır bu. Yalnız, eğer eğitimin gayesini düşünüp iyice belirliye-
mezsek, doğumla ortaya çıkan sınıf farkının yerine yeni bir hiyerarşinin ve işe bağlı bir tabakalaşmanın hakim olduğu yeni bir toplum tipi yaratmış oluruz. Hiç şüphesiz bunda şu meşhur ve geleneksel İngiliz "ne yaparsan yap yine de üç insan —yüksek, orta ve aşağı sınıf— lı bir dünya bu" hissiyatının tesiri vardır. Ve herşeye rağmen hâlâ, çoğu zaman da farkında olmaksızın, halkın yüzde yetmişinin eğitilemez bir gürüh olduğunu düşünmeye hazırız. Halbuki ne kadar büyük bir gürüh.

Biz, umumiyetle işçi sınıfını hep küçük görüyoruz. "Aşağı bir tabaka" nın mensuplarıymış gibi gördükleri —hatta İngilizce telaffuz, sınıflara göre değiştiğinden— ve konuştukları zaman böyle düşünmek kolaydı. Mamafih bugün bile kalabalıkları iknaya çalışanlar buna benzer dostane fakat, küçültücü, sığ bir yaklaşımda bulunmuyor değiller. Halbuki mümkün olsa da eski hayatın bazı kuvvet unsurlarıyla —hoşgörü, farklılık, komşuluk, sorumluluk— yeni hayatın bazı unsurlarını— esneklik, daha az zihni ve hissi ilgi— birleştirebilsek. Yoksa, bir hamlede, aciz bir "aşağı sınıf" tan uysal ve sınıfsız bir kitleye geçivermiş olacağız. Böyle veya öyle olması birbirimize nasıl baktığımızıza bağlı. "Kendimizi" ve "diğerlerini, öbürlerini" nasıl gördüğümüze, onları nasıl düşündüğümüze bağlı.